

## **ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНОГО ЖИТЛА СХІДНОЇ УКРАЇНИ**

**Божинський Н.І.**, магістрант кат. дизайну архітектурного середовища,

**Мироненко В.П.**, доктор архітектури, професор

Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури

**Анотація.** В статті розглянуто, як формувалося предметно-просторове середовище народного житла на теренах Східної України.

**Ключові слова:** народне житло, традиції, просторове середовище, Східна Україна.

**Аннотация.** Божинский Н.И., Мироненко В.П. Особенности формирования предметно-пространственной среды народного жилища Восточной Украины. В статье рассматривается, как формировалась предметно-пространственная среда народного жилища на территории Восточной Украины.

**Ключевые слова:** народное жилище, традиции, пространственная среда, Восточная Украина.

**Annotation.** **Bozinsky N.I., Mironenko V.P. Features of formation of the subject-spatial environment of national dwelling of East Ukraine.** It is considered in the article, as the environment of habitation on the walks of life of East Ukraine was formed in detail.

**Keywords:** folk habitation, traditions, spatial environment, East Ukraine.

**Актуальність теми.** Попередня тоталітарна політика СРСР і сучасна глобалізована культура створили безлице, аморфне архітектурне середовище. Традиційну сільську й містечкову архітектуру, що вона зберігає національний кольорит архітектури в інших країнах Європи, знищив радянський режим. Тому це середовище зараз перебуває на “культурних манівцях”. Народ не може жити в архітектурному середовищі, яке позбавлене власної національної “кодифікації”, окремої від інших національних спільнот. Тому вивчити народні традиції, що впливають на розвиток народного житла, дозволить зрозуміти глибинні принципи розвитку національно спрямованої архітектури.

**Зв’язок роботи з важливими науковими й практичними завданнями.**

Ця розвідка зроблена відповідно до плану науково-дослідницької роботи Харківського державного університету будівництва й архітектури й перебуває в колі наукових досліджень катедри дизайну архітектурного середовища, які приділені проблемам реабілітації та зберегу пам’яток архітектури.

**Аналіза останніх публікацій.** Серед досліджень народного житла, його національні традиції, предметно-просторове середовище розглядали, зокрема, Войтович В., Шевченко Є., Пономарьов А., та інш. Українську народну архітектуру досліджували архітектори, науковці й аматори, що переймалися її збереженням і розвитком. Проте більшість розвідок були описовими, тільки найсучасніші розвідки почали підходити до традицій в українській архітектурі системніше, зокрема це бачимо в Є. Шевченка. Хоча й глибші дослідження не досить пов’язані з дальшим розвитком традицій в сучасній архітектурі.

**Мета дослідження:** дослідити особливості українського народного житла Східної України

Відповідно до цілі поставлені такі завдання:

- дослідити умови за яких формується народне житло
- систематизувати особливості народного житла Східної України

**Об’єктом** дослідження є українське народне житло.

**Предметом** дослідження є особливості формування предметно просторового середовища народного житла.

**Висліди дослідження.** Перш за все, слід сказати, що до Східної України входить Слобідщина, Подоння (частина Луганщини й далі), північно-східня частина Вольностей Запорізького Війська (частини Дніпропетровщини, Запорізької та Донецької областей), частина Полтавщини, тощо. Вже на рубежі першого й другого тисячоліття нашої ери на території майбутньої

Слобожанщини проживають слов'янські племена сіверян. В X-XII ст. поблизу сучасного Харкова розлягається давньоруське (давньоукраїнське) місто Донець – один із найдальших форпостів Київської Русі в боротьбі зі “степом”. У першій половині XIII ст. під час монголо-татарської навали Донець та інші слов'янські поселення знищено, а край спустошено. На довгі сторіччя Слобожанщина стає безлюдним “Диким полем”, страшним постійною татарською загрозою.

В XVII сторіччі на Великій Україні та Славному Запоріжжі не втухають визвольні повстання проти Польщі. Кожна поразка повстання приводить до того що частина українського населення, не бажаючи коритися, відходить на “слободи” – своєрідний тип поселень на “нічийній” безлюдній землі “Дикого поля”. Йдучи в нікуди, наперекір природі й ворогові (через Слобожанщину проходив татарський шлях нападу на тодішню Московію) вони творили нове життя. Так за яких сорок років серед безлюдного степу виростає Слобожанська Україна, збільшується населення, ростуть міста та слободи, будуються монастирі й фортеці. Майже так само проходили такі процеси далі на схід.

Тяжка збройна боротьба, а також схильність українців до самоорганізації зумовили утвор на Слобожанщині суворого адміністративно-військового устрою – Козацько-слобідських полків. Полк водночас був і військовою, й територійною одиницею. Кожна сотня полку мала свого сотника й Сотенну Раду, якій порядкувалися цивільні справи. Така система влади відзначалася двома характерними ознаками, з одного боку: вибірністю старшини; з іншого: суворою гієрархією напіввійськової влади. Взагалі така влада є витвором українського національного характеру й утворювалася будь-де, там де українці ставали вільними.

Архітектурний характер житлових та господарських будівель багато в чому визначається природніми, кліматичними умовами місцевості й відповідно – використовуваними будівельними матеріялами. В багатих на ліс районах будівлі віддавна зводили з дерева, у степу – з глини, соломи й каменю, в зоні лісостепу – з глини, соломи, дерева. Первинною формою давнього житла були землянки й напівземлянки. Як підтверджують археологічні розкопи, це досить прості конструктивні споруди, зведені на невеликій глибині й навершені похилим чи двоххилим дахом. Релікти таких будівель довгий час зберігалися в глибинних поліських селах; до речі, саме тут і досі законсервувалися окремі форми давнього житла – переростання землянок в однокамерне житло.

У північній смузі Лісостепу каркас заповнювали деревом та частково глиносоломою, а у південній – плетивом (мінімально вживали дерево, максимально – лозу, очерет, солому з глиносоломою). У лівобережному варіанті переважав вертикальний спосіб заповнювати каркас (сторчівка, торчівка, всторч). Проміжки між стовпами каркасу закладали тоншим деревом – торчами, які заводилися зверху в поздовжній обвід, а знизу або закопувалися

в землю, або вставлялися в нижню балку – підвалини. Торчкові стіни з обох боків обмазували глиною та білили. Щоб ліпше прилягав обмазок, його накладали на забиті у стіни дерев'яні кілки (клинці, тиблі). У ХХ ст. замість тиблів почали набивати металевими цвяхами дерев'яні планки або дранку (решетівку).

Стіни з плетеною заповниною каркасу (турлучні) були поширені в зоні Лісостепу та Степу. Вони мали досить легкий каркас із густо поставлених стовпчиків, які скріплювалися кількома рядами горизонтальних жердок (веричок, глиць). Каркас вертикально заплітали хмизом, лозою, очеретом, а далі з обох боків обмазували товстим шаром глиносоломи. Турлучні хати мали різні назви: мазка, мазанка, хворостянка, кильована, на підпльоті та ін.

Поряд із каркасною в лісостеповій і особливо в степовій частині України побутувала безкаркасна техніка зводити стіни з глиносолом'яних вальків та блоків-цеглин (саману, колибу, лампачу, паців), а в низці районів – із природнього каменю – черепашняку, солонцю тощо

Селянські хати на Слобожанщині майже виключно дерев'яні, зрідка кам'яні на півдні, зрідка хворостяні, обмазані глиною. Так звані курні хат, які зустрічаються подекуди в глушині на Волині, в Харківщині нема. Слобожанщина цілком входить у великий район рублених дерев'яних хат.

Українська хата пройшла багатовіковий шлях розвитку від одноподільних до дво-, три- та багатоподільних споруд, яким були притаманні яскрава зональна виразність, локальна специфіка, різноманітність планування тощо. Поруч із повсюдним поширенням двоподільного житла, яке складалося з хати та неопалюваних сіней, у північно-східних районах на початку ХХ ст. з'явилися споруди, в яких обидва приміщення мали печі. Ускладнення двоподільного житла на Слобожанщині відбувалось коштом того, що виділяли в сінях ще одну житлову кімнату з піччю (*теплушки, теплухи, кухні*), або цілком перетворювали сіни на тепле приміщення. В другому випадку вхід влаштовували просто з вулиці в так званий *прихаток*, а заможні господарі прибудовували перед ухідними дверима ще й *сінци, танок*.

Найпоширенішою на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. була триподільна хата багатьох варіантів. На Полтавщині, Слобожанщині класичний тип українського житла мав розміщені по центру споруди сіни (*сіль, сінци, хорони, бойще, баще, приклад*) та розміщені по обидва боки від них житлову кімнату та помічне приміщення зберігати харчі, дрібний реманент та сезонний одяг (*комору, кліть*).

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. під впливом міських споруд в українських селах з'являється новий тип триподільного житла, який складається з двох суміжних хат, розташованих у ряд по один бік сіней (*однобічна хата*).

Найзаможніші селяни Лісостепу та інших районів будували багатоподільні житла з трьох-чотирьох кімнат (*кругла хата, домок*). Такі споруди виникали коли членовано кожну з камер триподільного житла: в сінях

виділялась комора, а кожне з житлових приміщень переділялось на два – *чисту хату* (*велику хату, залу*) та кухню або кухню-спальню (*хатину, банкір, алькір*).

Будівлі на Слобожанщині були взагалі невеликі. Панські будівлі мало чим відрізнялися від міщанських. Навіть домівки найбільшої старшини на початку XVIII в. були невеличкі.

Внутрішнє планування українського житла, традиції якого сягають до давньоруського періоду, характеризувалося в XIX ст. повсюдною типологічною єдністю. По один бік входу з сіней стоїть піч, з другого боку дверей – “мисник”, або “полиця” на посуд. Між піччю та причільною стіною – “піл” (дерев’яний поміст щоб спати) або ліжко. На покуті (кут між східним та південним вікнами) під образами – стіл із лавами вздовж стін та ослоном. У кутку при печі біля дверей стоять “кочерги” або “коцюби”, біля мисника – відро (“зрізок”) із водою. На покуті – на полицях чи на стінах – образи (хатні ікони), прикрашені квітами й зіллям, прибрані вишиваними рушниками, часом із лямпадиком.

У домах у старовину на Слобожанщині, на Запоріжжі, на Полтавщині сволок у головній світлиці був вирізний із написом. Пожежі та перебудови осель знищили такі сволоки. Зараз вони зустрічаються в старих будинках дуже зрідка.

Всі розміри, від сволоків і стріхи до найпростіших меблів і побутових речей зроблені в антропометричній вимірній системі. Складові цієї системи виробилися на основі саме українського антропологічного типу. Відповідно й розміри до східноукраїнського антропологічного типу, його середнього зросту, і т.и.

**Перспективи дальших досліджень у цьому напрямку.** В дальшій роботі треба глибше й системніше вивчити національні традиції в українській народній архітектурі, виявити й позначити засоби, як формувалася народня архітектура. Визначити перспективи, щоб використати ці принципи в сучасній архітектурі.

**Висновки.** Традиційна українська хата являє цілком оригінальний витвір народу, є самобутнім явищем в історії архітектури, високим зразком будівельних, мистецьких, етичних та естетичних конструкцій. Зводячи той чи той тип житла, народні будівничі опрацювали цілу систему способів, використовуючи унікальні й пропорційні обриси.

З’ясовано, що слобідське народне житло, розміщене в зоні лісостепу гармонійно відповідає як природнім умовам, так і національним вимогам українців Слобідщини, тощо. Східня Україна, як край козацького військового заселення лісостепу, виробила певний сталий образ народнього житла.

Також з’ясовано, що середовище народнього житла склалося на ґрунті багатьох чинників і набуло порівняно сталого характеру. Як забудова поселення взагалі, так і садиби й розміщення предметів у житлі зокрема, має певні давні закони, нехтувати якими не слід. Щоб отримати чітке уявлення про середовище народнього житла, маємо взяти до уваги всі ці традиційні подробиці.

**Література:**

1. Студії з української етнографії та антропології./ Вовк Х. – К.: Мистецтво, 1995. – 92-114 с.
2. Українська мітологія / Войтович В. – К.: “Либідь”, 2002. – 381 с.
3. Народня деревообробка в Україні/ Шевченко Є. – К.: “Артанія”, 1997. – XX с.
4. Культура й побут населення України/ Наумко М. та и. – К.: Либідь, 1993.
5. Українська минувшина/ Пономарьов А. та и. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
6. Байбурин А.К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Л., 1983.
7. Сумцов М.Ф. “ Слобожане. Історико-етнографічна розвідка.”, Х., Акта, 2002 р.Б.
8. Шевченко Є.І. “Народня деревообробка в Україні. Словник народньої термінології”, К., артанія, 1997
9. Булашев Г.О. “Міти України. За книгою “Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях”, К.: Довіра, 2003.
10. Воропай О. “Звичаї нашого народу”, К.: АВТП “Оберіг”, 1993

*Надійшла до редакції 12.04.2007*